

21. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага, 1927. – 333 с.

22. Шелухін С. Варшавський договір між поляками та С. Петлюрою 21 квітня 1920 року / С. Шелухін. 2-ге вид. – Прага: Вид-во Нова Україна, 1926. – 40 с.

23. Шульгин О. Симон Петлюра та українська закордонна політика // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926) / О. Шульгин. – Прага, 1930. – С. 172–176.

References

1. Artjushenko Ju. Podii i ludy na mojemu shljahu borot'by za derzhavnist'. 1917–1966 / Ju. Artjushenko. – Toronto: Na chuzhyni, 1966. – 221 s.

2. Vynnychenko V. Vidrodzhennja nacii: U 3 ch. / V. Vynnychenko. – Kyi'v–Viden', 1920. – Kn.3. – 542 s.

3. Vrangeli' P. Vospominanija generala barona P.N. Vrangelja: V 2 ch. / P. Vrangeli'. – M.: Terra, 1992. – 544 s.

4. Get'manchuk M.P. Ukrai'ns'ke pytannja v radjans'ko-pol's'kyh vidnosynah 1920–1939 rr.: Avtoref. dys. ... dokt. ist. nauk: 07.00.02 – vsesvitnja istorija / M.P. Get'manchuk. – L'viv: Instytut ukrai'noznavstva im. I.Kryp'jakevycha NAN Ukrai'ny, 2001. – 31 s.

5. Gorodnja N.D. Polityka krajin Antanty ta SSHa shhodo derzhavnosti Ukrai'ny v 1917–1919 rokah: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.02 – vsesvitnja istorija / N.D. Gorodnja. – K.: Kyi'vs'kyj un-t im. Tarasa Shevchenka, 1996. – 180 s.

6. Gud' B. Nelegka doroga do porozuminnja. Do pytannja g'enezy ukrai'ns'ko-pol's'kogo vijs'kovo-politychnogo spivrobotnytva 1917–1921 rr. / B. Gud', V. Golovko. – L'viv: Ukrai'ns'ki tehnologii, 1997. – 67 s.

7. Gunchak T. Ukrai'na: persha polovyna XX st. Narysy politychnoi istorii. – K.: Lybid', 1993. – 288 s.

8. Derzhajuk M.S. Mizhnarodne stanovyshhe Ukrai'ny ta i'v'vyzvol'na borot'ba u 1917–1922 rr. / M.S. Derzhajuk. – K.: Oriany, 1998. – 240 s.

9. Deshhyns'kyj L.Je. Mizhnarodni vidnosyny Ukrai'ny: istorija i suchasnist' / L.Je. Deshhyns'kyj, A.V. Panjuk. – L'viv: Vyd-vo nacional'nogo un-tu "L'vivs'ka politehnika", 2001. – 542 s.

10. Jeremenko T. Symon Petljura i Juzef Pilsuds'kyj / T. Jeremenko // U 70-richchja paryz'koi tragedii' 1926–1996. Zbirnyk pam'jati Symona Petljury / Uporjad: V. Myhal'chuk i D. Stepovyk. – K.: Vyd-vo imeni Oleny Teligy, 1997. – S. 212–217.

11. Istorija ukrai'ns'kogo vijs'ka / Za red. I. Tyktora. – L'viv, 1936. – Ch. III. – 560 s.

12. Kobryns'ka S.B. Ryz'kyj myr jak zavershal'nyj etap borot'by (1917–1921 rr.) za utverdzhennja ukrai'ns'koi derzhavnosti: Avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.01 – istorija derzhavy i prava Ukrai'ny / S.B. Kobryns'ka. – K.: Kyi'vs'kyj nacional'nyj universytet im. Tarasa Shevchenka, 1996. – 23 s.

13. Koval' M. Istorija Ukrai'ny. Materialy do pidruchnyka dlja 10–11 klasiv seredn'oi shkoly / M. Koval', S. Kul'chyc'kyj, Ju. Kurnosov. – K.: Rajduga, 1992. – 512 s.

14. Kopylov A.O. Zovnishnja polityka S.V. Petljury: prorahunky ta upushheni mozhylyvosti (aktual'na točka zoru) / A.O. Kopylov // Naukovi praci Kam'janec'-Podil's'kogo derzh. pedagog. un-tu: Istorychni nauky. – Kam'janec'-Podil's'kyj: Kam'janec'-Podil's'kyj ped. un-t, 1999. – T.3 (5). – S. 302–306.

15. Krushyns'kyj F. Petljura i Pilsuds'kyj (V 16-tu richnyecju dogovoru 22 kvitnja 1920 roku) // Moloda Ukrai'na. – 1936. – Ch.4–5. – S. 5–8; Ch.6–7. – S. 3–9.

16. Lytvyn S. Sud istorii: Symon Petljura i Petljuriana / S. Lytvyn. – K.: Vyd-vo imeni Oleny Teligy, 2001. – 638 s.

17. Lozovyj V.M. Kam'janec'ka doba Dyrektorii' Ukrai'ns'koi Narodnoi' Respubliky (cherven'-lystopad 1919 roku): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istorija Ukrai'ny / V.M. Lozovyj. – K.: Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny, 1998. – 18 s.

18. Margolin A. Ukraina i polityka Antanty. (Zapiski evreja i grazhdanina) / A. Margolin. – Berlin: Izd-vo S.Efron#, 1934. – 397 s.

19. Petljura S. Statti / S. Petljura. – K.: Dnipro, 1993. – 341 s.

20. Sribnjak I. Symon Petljura na choli derzhavy ta vijs'ka. Do pytannja pro pol's'ko-ukrai'ns'ki vzajemny 1919–1920 rokiv / I. Sribnjak // Symon Petljura ta ukrai'ns'ka nacional'na revolucija: Zbirnyk prac' drugogo konkursu petljuroznaveiv Ukrai'ny / Uporjad. ta peredmov. V. Myhal'chuka. – K.: Vyd-vo Rada, 1995. – S. 137–164.

21. Shapoval M. Velyka revolucija i ukrai'ns'ka vyzvol'na programma / M. Shapoval. – Praha, 1927. – 333 s.

22. Sheluhin S. Varshavs'kyj dogovor mizh poljakamy ta S. Petljuroju 21 kvitnja 1920 roku / S. Sheluhin. 2-ge vyd. – Praha:

Vyd-vo Nova Ukrai'na, 1926. – 40 s.

23. Shul'gyn O. Symon Petljura ta ukrai'ns'ka zakordonna polityka // Zbirnyk pam'jaty Symona Petljury (1879–1926) / O. Shul'gyn. – Praha, 1930. – S. 172–176.

Dovgan Yu. L., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of historiography and source, Vasyl Stefanyk Carpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk), gen.dovgan@gmail.com

Diplomatic relations representatives of the UPR and WUPR from the victorious powers in the last etape of National Liberation Movement (August 1919 – November 1920): historiography of the problem

The article traces changing views of researchers on the study of the relation of the winners in Ukraine in connection with a new line of Ukrainian leadership, which were held from August 1919. It is claimed that at the end of 1919 after the defeat of Denikin's army major powers, especially Britain refused to support the anti-Bolshevik forces and sought to normalize economic relations with Bolshevik Russia, whose government has demonstrated the art of compromise found five Baltic states, abandoned the revolutionary campaign in Europe, adopted by the Curzon Line border between Poland and Russia, temporarily at peace with Romania regarding Bessarabia, cease interference in the affairs of Central Asia, etc., which welcomed all over Europe. Be presented that is not enough coverage in the historiography remains the question of the circumstances of the blockade organized by the Entente in autumn 1919 which led to the disastrous situation of the Ukrainian army and led to an agreement UGA Denikin (7 November 1919) and the UNR government negotiations with Poland.

Keywords: historiography, foreign policy, Ukrainian question, Ukraine, Entente, the Warsaw Pact, S. Petljura, A. Denikin.

Довган Ю. Л., кандидат исторических наук, доцент кафедры историографии и источниковедения, Прикарпатский национальный университет им. Василия Стефаника (Украина, Ивано-Франковск), gen.dovgan@gmail.com

Дипломатические связи представителей УНР и ЗУНР со странами-победительницами на последнем этапе национально-освободительных движений (август 1919 г. – ноябрь 1920 г.): историография проблемы

Прослеживается изменение взглядов исследователей на изучение вопроса об отношении держав-победительниц к Украине в связи с новой линией украинского руководства, которая начала проводится с августа 1919. Указывается, что в конце 1919 г. после разгрома армии Деникина великие державы, прежде всего Великобритания, отказались от поддержки антибольшевистских сил и стремились к нормализации экономических отношений с большевистской Россией, правительство которой продемонстрировало искусство компромиссов: признало пять прибалтийских государств, отказалось от революционного похода на Европу, приняло линию Керзона за границу между Россией и Польшей, временно примирилось с Румынией по Бессарабии, прекратило вмешательство в Среднюю Азию и т.д., что положительно восприняла вся Европа. Доведено, недостаточно освещенным в историографии остается вопрос об обстоятельствах блокады, организованной Антантой осенью 1919, повлекшей катастрофическое положение украинской армии и приведшей к соглашению УГА с Деникиным (7 ноября 1919 г.) и переговоров правительства УНР с Польшей.

Ключевые слова: историография, внешняя политика, "украинский вопрос", Украина, Антанта, Варшавский договор, Петлюра, Деникин.

* * *

УДК 947.084.3(093)“1920”+947(477)(093)“1920”

Щербатюк В. М.
доктор історичних наук, професор кафедри
історії держави та права,
Національна академія внутрішніх справ
(Україна, Київ), vytocki@ukr.net

**Лист П. Врангеля А. Денікіну
ЯК ВАГОМЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ АНТИДЕНІКІНСЬКОГО
СЕЛЯНСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ ТА ІНШИХ ПИТАНЬ
УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ**

З метою зосередження уваги на актуальності дослідження селянського повстанського руху 1917–1921 рр. та висвітлення причин наростання в Україні антиденікінського селянського повстанського руху 1919 р. у статті поданий короткий огляд листа П. Врангеля А. Денікіну. Водночас звернуто увагу на напружені стосунки між П. Врангелем і А. Денікіном та серед вищого командного складу Добровольчої армії, що засвідчило протиріччя у білому русі, які поглиблювали неможливість співпраці з денікінською армією українських військових та політичних сил у боротьбі проти більшовиків.

Ключові слова: селянський повстанський рух, антиденікінський селянський повстанський рух, П. Врангель, А. Денікін, протиріччя, боротьба, лист, документи.

Сьогодні в історичній науці характерним є підвищений інтерес до раніше замовчуваних тем. Одна з таких – це події Української революції 1917–1921 рр. та селянський повстанський рух за її доби, зокрема 1919 р. Домінуючі в науці узагальнюючі праці з цієї теми потребують деталізації. Тому досить актуальним і цілком закономірним явищем є вивчення даної проблеми на регіональному рівні. Такі дослідження дають розуміння специфіки повстанства, зокрема, на Правобережжі, Лівобережжі, Півдні України та в Криму. В окремих працях автори намагаються більш детально вивчити повстанський рух на цих територіях – на місцевому рівні, що надає можливість деталізувати особливості розвитку повстанства, дослідити обласні відмінності в типології повстань тощо. В цілому це сприяє більш чіткому розумінню повстанського руху в контексті регіонально викладу та в загальноукраїнському вимірі. До таких праць в сучасній вітчизняній історіографії селянського повстанського руху належать дослідження Ю. Котляра [1], П. Стегнія [2], Ю. Федоровського [3], П. Ісакова [4], А. Лисенка [5], О. Нестерова [6], А. Ішина [7], С. Богана [8], Я. Мотенка [9], Д. Красносілецького [10] та ін. Інші дослідження безпосередньо розкривають окремі повстання в тому чи іншому регіоні України, з'ясовують їх специфіку, висвітлюють вплив на розвиток повстанства 1917–1920-х років в цілому, показують набування селянами досвіду повстансько-партизанської боротьби [11–14].

Безсумнівним в історіографії селянського повстанського руху є твердження, що найбільш повну і максимально наближену до істини картину в дослідженні повстанства в тому чи іншому регіоні дають документи архівів. Значні матеріали черпаємо з фондів Державного архіву м. Севастополь, зокрема й щодо його розвитку в Криму. Це справи таких фондів: Севастопольське міське відділення Всесоюзного товариства політичних каторжан і засланих поселенців (Ф. Р–209), управління радянської робітничо-селянської міліції (Ф. Р–229), виконавчий комітет Севастопольського відділення Всеросійського союзу моряків та річників торгового флоту (Ф. Р–238), Севастопольська [повітова] тюрма карального [обласного] відділу юстиції Кримського революційного комітету (Ф. Р–243), колекція документів про революційні події у м. Севастополь в 1905–1920 рр. (Ф. Р–391), Севастопольський революційний комітет (Ф. Р–422), Каранський сільський революційний комітет (Ф. Р–423), Любимівський сільський революційний комітет (Ф. Р–424), Балаклавський районний революційний комітет (Ф. Р–427), об'єднаний фонд органів воєнного управління м. Севастополь (Ф. Р–523), управління Севастопольської радянської робітничо-селянської міліції Центрального адміністративного управління Кримської АРСР (Ф. Р–527), Севастопольський комітет лівих соціал-революціонерів (Ф. Р–577) та ін.

З перелічених фондів привертає увагу Ф. Р–391, а точніше знайдена нами його справа № 24 опису першого – “Лист Врангеля генералу Денікіну”, датована 1920 р. [15]. Певною мірою цей документ допомагає дослідженню наростання в Україні селянського антиденікінського повстанського руху. Невдоволення

селян денікінським режимом на території окупованій Добровольчою армією вилилось влітку 1919 р. у масовий селянський повстанський рух. До цього приводили не лише повернення поміщиків, рестаурація дореволюційних порядків, великодержавна політика та затвердження білогвардійським урядом закону про збір урожаю влітку 1919 р. [16], а й брутальна поведінка денікінців щодо місцевого населення. П. Врангель у листі до А. Денікіна так характеризував підпорядковані йому війська: “армія, вихована на свавіллі, грабунках і п'янстві...” [15, арк. 23в]. Тому погроми і грабежі денікінської армії на теренах України були досить поширені. Про це заявляли колишні лідери УНР ще 1922 р. Щоправда до цих ганебних справ вони зачисляли і вояків армії П. Врангеля [17].

Висвітлення напружених стосунків між П. Врангелем і А. Денікіним та серед вищого командного складу Добровольчої армії звертають увагу на протиріччя, які існували у білому русі, а згодом продовжились в еміграції. Деякі ситуаційні підходи та ідеологічні переконання А. Денікіна, окремі з яких згадує автор листа, дають нам підстави для підтвердження усталеної в історіографії думки щодо неможливості тогочасної співпраці з Добровольчою армією українських військових та політичних сил у війні кожної із сторін проти більшовиків, що водночас призвело до взаємної виснажливої боротьби Армії УНР та денікінців.

Водночас зміст документу певною мірою наближає до спростування тверджень радянських дослідників щодо успіху селянсько-повстанського руху в боротьбі з денікінськими військами завдяки виключній ролі більшовиків у селянсько-повстанському антиденікінському русі.

Документ котрий раз сприяє розумінню ряду помилок, що були допущені генералом А. Денікіним в ході наступу, розпочатого навесні 1919 р. та самої військової кампанії, які призвели до масового виступу населення України проти нового режиму на окупованій території та, зрештою, до виснаження Добровольчої армії і її краху. Публікація документу сприятиме широкому його використанню дослідниками.

*Листа генерала барона П. Врангеля
генералу А. Денікіну**

Барон Врангель
18 февраля 1920 г.
г. Севастополь

Милостивый Государь, Антон Иванович.

Английский посол СЕЙМУР передал мне от имени Начальника Английской Миссии при вооруженных силах на Юге России, генерала ХОЛЬМАН, что Вы сделали ему, генералу ХОЛЬМАН, заявление о Вашем требовании оставления мною пределов России, при чем Вы обусловили это заявление тем, что вокруг моего имени, объединяются все те, кто недоволен Вами.

Адмирал СЕЙМУР предложил мне использовать для отъезда за границу английское судно.

Ровно полтора года тому назад я прибыл в Добровольческую Армию и стал добровольно в Ваше подчинение, веря в то время, что Вы честный человек,

* Оригінал мови та правопис листа збережено.

ставящий благо Родины выше личного и готовый полотить всю жизнь за спасение Отечества.

Полтора года я сражался в рядах Вооруженных Сил Юга России, неизменно ведя мои войска к победе и не раз в самые тяжелые минуты спасая положение.

Моя армия освободила Серверный Кавказ. На совещании в Минеральных Водах 6 января 1919 года я предложил Вам перебросить ее на Царицынское направление, дабы подать помощь Адмиралу Колчаку, победоносно подходившему к Волге. Мое предложение было отвергнуто, и армия стала перебрасываться в Донецкий Бассейн, где до мая месяца вела борьбу под начальством генерала ЮЗЕФОВИЧА, заменившего меня во время моей болезни.

В апреле, едва поправившись, я принял армию и рапортом от 4 апреля за № 82 вновь указал о необходимости выбрать главным операционным направлением Царицынское, предупреждая, что противник сам перейдет в наступление от Царицына, причем создастся угроза нашей базе.

Мои предсказания пророчески сбылись, и к середине апреля противник перешел Маныч и, выйдя в тыл Добровольческой Армии, подошел на 12с верст к Батайску.

Перед грозной опасностью сюда спешно стали перебрасываться наши части, главным образом, конница, и Вы приняли над нами личное руководство. Противник был оттеснен за Маныч, все же наши попытки форсировать реку успеха не имели. 4 мая мне было предложено Вами объединить войска Манычской группы, и еще 8 мая я, разбив Х армию крачных под Великокняжеской, стал быстро продвигаться на север. 17-го июня я занял Царицын и стал продвигаться вверх по Волге; одновременно Добровольцы заняли Харьков.

Военное счастье улыбнулось Вам, росла слава Ваша, и с нею вместе стали расти в сердце Вашем честолюбивые мечты...

Совпавши с целым рядом наших побед, Ваш приказ о подчинении Вас Адмиралу Колчаку доказывал, кажется, противное. Будущая история покажет, поскольку этот Ваш шаг был добровольным...

Вы пишете, что подчиняетесь Адмиралу Колчаку, отдавая свою жизнь служению "горячо любимой Родине" и ставя превыше всего ее счастье...

Не жизнь приносите Вы в жертву Родине, а только власть. И неужели же подчинение другому лицу для блага Родины есть жертва для честного сына ее? – Ту жертву не в силах был уже принести возвестивший ее, упоенный новыми успехами честолюбец... И предоставленный самому себе Адмирал Колчак был раздавлен и начал отходить на Восток.

Тщетно Кавказская Армия пыталась подать руку помощи его войскам: истомленная походом по безводной степи, обескровленная, слабо пополненная, она к тому же времени ослаблялась выделением все новых частей для переброски на фронт Добрармии, войска которой, почти не встречая сопротивления, шли к Москве.

В середине июля мне, наконец, удалось связаться с Уральцами и, с целью закрепления этой связи, я отдал приказ 2-й Кубанской Дивизии генерала ГОВОРУЩЕНКО переброситься в районе Камышина на левый берег Волги. Нижеприводимые две

телеграммы, полагаю, достаточно ясно освещают вопрос о стремлении высшего командования подать помощь Сибирским Армиям ВЕРХОВНОГО ПРАВИТЕЛЯ:

1) "Для доклада Главкому прошу срочно сообщить, чем вызвана переброска отряда генерала Говорущенко на левый берег Волги? Переброска столь крупного отряда, в связи с необходимостью выделения Терской Дивизии и возвращения Донцам их первого корпуса, слишком ослабит части армии на главных операционных направлениях. ТАГАНРОГ 16 июля № 010276. РОМАНОВСКИЙ."

2) "Таганрог. Генералу Романовскому. 010276. Переброска частей генерала Говорущенко на левый берег Волги имела целью скорейшее объединение с войсками Верховного Правителя и намечалась в связи с передачей в состав Кавармии 1-го Донского Первого Корпуса и обещанным прибытием 2-й Пластунской Бригады, о начале переброски которой я был телеграфно уведомлен. Отход Уральцев на Восток и намечаемая передача Донцам Первого Корпуса, задержание в Добрармии 2-й Пластунской Бригады и приказание направить туда же Терцев, конечно, в корне меняют положение. При этих условиях не только перебросить что либо на левый берег Волги, в районе Камышина, не могу, но и от всякой активности в северной направлении вынужден отказаться. Боевой состав армии таков, что при указании – действовать одновременно на Астраханском направлении и Саратовском, последнее направление могу лишь наблюдать. Царицын. 16 июля 1919 года. Нр. 015549. ВРАНГЕЛЬ".

Войска Адмирала Колчака, предательски оставлены нами были разбиты.

Оренбуржцы положили оружие, и лишь горсть Уральцев в безводных степях продолжает оказывать врагу сопротивление. Покончив с Сибирскими войсками, противник стал сосредоточивать части к Саратову, имея целью – обрушиться на ослабленную кавказскую армию, отбросить ее к Югу и тем обезопасить коммуникацию своего Восточного фронта. Письмом от 29 июля я обратился к Вам, указывая на тяжелое положение моей армии и на неизбежность, благодаря ошибочной стратегии, поворота боевого счастья. Я получил ответ, что "ежели бы я следовал сонету моих помощников, то Вооруженные Силы Юга не достигли бы настоящего положения".

Мои предсказания, увы, сбылись и на сей раз: кавказская армия под ударами второй, четвертой, десятой и одиннадцатой армии красных была отброшена к югу и, хотя с беспримерной доблестью разбила, опираясь на укрепленную Царицынскую позицию, все четыре неприятельских армий, но сама потеряла окончательно возможность начать новую наступательную операцию. Отбросив к югу мою армию, противник стал спешно сосредоточивать свои силы для прикрытия Москвы и, перейдя в наступление против армии генерала Маевского, растянувшейся на огромном фронте, лишенной резерва и плохо организованной, легко заставил ее начать отход.

Еще в то время как добровольцы победно двигались к сердцу России, и слух Ваш уже улавливал трезвон Московских колоколов, в сердцах многих Ваших

помощников закрадывалась тревога. Армия, воспитанная на произволе, грабежах и пьянстве, ведомая Начальниками, примером своим развращающими войсками, – такая армия не могла создать России... Не имея организованного тыла, не подготовив в тылу ни одной укрепленной полосы, ни одного узла сопротивления, и, отходя по местностям, где население научилось ее ненавидеть, Добровольческая армия, начав отступление, стала безудержно катиться назад.

По мере того, как развивался успех противника, обнаруживалась несостоятельность нашей стратегии и политики.

Русское общество стало прозревать... Все громче и громче стали раздаваться голоса, требующие смены некоторых лиц Командного состава, предосудительное поведение которых стало достоянием общества, и назывались имена Начальников, имена которые среди общего падения нравов оставались незапятнанными.

Отравленный ядом честолюбия, вкусивши власти, окруженный бесчестными льстецами, Вы, уже не думали о спасении Отечества, а лишь о сохранности этой власти.

17-го октября генерал Романовский телеграммой запросил меня, – какие я силы мог бы я выделить из состава кавказской армии на помощь Добровольческой. Телеграммой от 18 октября за № 03533 я ответил, что при малочисленности конных дивизий, переброской одной–двух дивизий, остающиеся части кавказской армии, ввиду их малочисленности, я предложил свести в отдельный корпус во главе Ген. Покровского.

Стратегическое решение напрашивалось само собой: объединение сосредоточенных уже в районе Купянска 4-го Донского и 3-го Конного Корпусов, Тверской и Отдельной Донской Дивизии, вновь перебрасываемых 3-х с половиной кубанских Дивизий, и использование для управления конной массой Штаба Кубанской Армии. На этом решении настаивали все три Командующих Армиями и ген. Маевский. Но в желании старших Начальников и армии и Общества видеть меня во главе войск, действующих на главнейшем направлении – Вы уже увидели для себя новую опасность.

Еще по занятию Царицына, когда я и, бывший в то время Начальник Штаба моей армии, генерал Юзефович предложил сосредоточить в районе Харькова крупные массы конницы, объединив их под моим начальством, Вы высказали на совещании, достойное Вас, предложение, что мы стремимся первыми войти в Москву. Теперь падение обаяния Вашего имени Вы видели не в ваших ошибках, а в непостоянстве толпы, нашедшей себе нового кумира...

Из состава Кавказской армии были взяты только две дивизии и, хотя в последствии сама обстановка вынудила перебросить три с половиной, дивизии, но время было упущено безвозвратно, и вводимые в бой по частям войскам терпели поочередно поражения. Еще 11 ноября Вы, в ответ на мои повторные настояния, писали мне, что “после детального обсуждения” отказываетесь от предложенной мною перегруппировки, а через 10 дней, 22, когда уже выяснилась потеря Харькова и неизбежный отход в Донецкий Бассейн, Вы телеграммой вызвали меня для

нового назначения принятия Добровольческой Армии с подчинением мне конвой группы.

Об оказании серьезного сопротивления противнику думать уже не приходилось. Единственно, что еще можно было сделать, – это попытаться вывести ее на соединение с Донской и прикрыть Ростовское направление... – Я это сделал после тягчайшего 350 верстного флангового марша.

По мере того, как армия приближалась к Ростову и Новочеркаску, тревога и неудовольствие росли. Общество и армия отлично учитывали причины поражения, и упреки Высшему Командованию раздавались все громче и громче...

Мы видели, как таяло Ваше обаяние, и высказывала из Ваших рук... Цепляясь за нее в полнейшем ослеплении, Вы стали искать кругом крамолу и мятеж.

9-го декабря я подал Вам рапорт с подробным указанием на причины постигши нас неудач и с указаниями на необходимость принятия спешно ряда мер для улучшения нашего положения. Я указал на необходимость немедленно начать эвакуацию Ростова и Новочеркасска, принять срочные меры по укреплению плацдарма на правом берегу Дона... Ничего сделано не было, но зато, в ответ на рапорт мой, последовала Ваша телеграмма всем командующим армиями с указанным на то, что “некоторые из начальников позволяют себе делать мне заявления в недопустимой форме”, требуя беспрекословного повиновения...

В середине декабря, имея необходимость выяснить целый ряд вопросов (мобилизация населения, конная мобилизация взятной моей армией Таганрогском округе, разворачивание некоторых Кубанских частей и т.д.), с генералами Сидориным и Покровским, я просил их прибыть в Ростов для свидания со мною. Телеграммой об этом мною им было сообщение, копия же сего была препровождена Генералу Романовскому для сведения. На следующий день я получил Вашу циркулярную телеграмму всем командующим армиями; в ней указывалось на “недопустимости” моей телеграммы с запрещением Командующим выезда из пределов армии.

По-видимому этими мерами Вы собирались пресечь возможность чудившегося Вам заговора Ваших ближайших помощников.

20-го декабря Добрармия была расформирована, и я получил от Вас задачу отправится на Кавказ для формирования Кубанской и Терской конницы. По приезде в Екатеринодар, я узнал, что несколькими днями раньше прибыл на Кубань генерал Шкуро, получивший от Вас ту же задачу. Хотя в последствии Вы это и пытались отрицать, намекая, что генерал Шкуро действовал самозвано, между тем в печати генерал Шкуро совершенно определенно объявил о данном Вами ему поручении и объявления его вашим Штабом не опровергались. При генерале Шкуро состоял Генерального Штаба полковник Гонтарев, командированный в его распоряжение генералом Вязьмитиновым; при нем же состояли (неизвестно для меня кем командированные) два агента контрразведывательного отделения, братья Карташевы. Последние вели агитацию специально против меня среди казаков, распространяя о моих намерениях

произвести переворот, опираясь на “монархистов” и желания принять “Германскую ориентацию”... В конце декабря генерал Шкуро был назначен командующим Кубанской Армии, а я, оставшись не у дел, прибыл в Новороссийск.

Еще 25-го декабря я подал Вам рапорт, указывая на неизбежность развала на Кубани и на необходимость удержания Новороссии и Крыма, куда можно было бы перенести борьбу. Доходившие из этих мест тревожные слухи, в связи с пребыванием моим в столь тяжелые для Родины время “не у дел”, не могли не волновать общества. О необходимости использовать мои силы Вам указывалось неоднократно и старыми военными начальниками, и государственными людьми, и общественными деятелями. Указывалось, что при самостоятельности Новороссийского и Крымского театров разделения командования в этих областях необходимо. Подобная точка зрения поддерживалась и Английским Командованием. Лишь через три недели, когда потеря Новороссии стала почти очевидной, Вы согласились на назначение меня Помощником генерала Шиллинга по военной части, а 28-го января, в день моего отъезда из Новороссийска, я уже получил телеграмму генерала Романовского, что ввиду оставления Новороссии должность помощника Главноначальствующего заменена не будет.

В Новороссийске Вашим Штабом за мной велась самая недостойная слежка; в официальных донесениях Новороссийских органов контрразведывательных отделений Вашего Штаба аккуратно сообщалось, кто и когда меня посетил, а генерал-квартирмейстер Вашего Штаба позволял себе громко, в присутствии посторонних офицеров, говорить о каком-то “внутреннем фронте в Новороссийске, во главе с генералом Врангелем”... Усиленно распространяемые Вашим Штабом слухи о намерении моем “произвести переворот” достигли и за границы: в Новороссийске меня посетил, прибывший из Англии г. Мак-Киндер, сообщивший мне, что им получена депеша от его Правительства, запрашивающая о справедливости слухов о произведенном мною “перевороте”. При этом г. Мак-Киндер высказывал предположение, что исходом к этому слуху могли послужить, ставши широким достоянием, Ваши со мною неприязненные отношения. Он меня просил с полной откровенностью высказываться по затронутому им вопросу. Я ответил ему, что не могу допустить мысли о каком бы то ни было выступлении против “Начальника, в добровольное подчинение которому встал сам”, уполномочив его в то же время передать его Правительству, что достаточной порукой сказанного является мое слово и вся прежняя моя боевая служба.

В рапорте от 31-го декабря за № 85 я подробно изложил Вам весь разговор, имевший место между Мак-Киндером и мною, предоставив в Ваши руки документы, в достаточной мере, казалось бы, должноствавшие рассеять Ваши сомнения.

– Вы даже не ответили мне...

Не имея возможности принести посильной помощи в защите родины, потеряв веру в вождя, добровольное подчинение которому вначале борьбы я стал, потеряв и всякое к нему уважение, я подал в отставку и выехал в Крым “на покой”. Мой приезд в Севастополь совпал с

выступлением капитана Орлова. Выступление это – глупое и вредное, но выбросившее лозунг “борьбу с разрухой в тылу и укрепление фронта” – вызвало бурю страстей: исстрадавшиеся от безвластия, изверившиеся в выкинутые властью лозунги, возмущенные преступными действиями ее Представителей, Армия и Общество увидели в выступлении Орлова возможность изменить существующий порядок. Во мне увидели человека, способного дать то, чего жаждали все. Капитан Орлов заявил, что подчинится лишь мне. Прибывши в Крым после падения Одессы, генерал Шиллинг, учитывая положение, сам просил Вас о назначении меня на его место. Командующий Флотом и Помощник Ваш генерал Лукомский поддерживали его ходатайство. Целый ряд общественных групп, представители духовенства, представители народов Крыма, просили Вас о том же. На этом же настаивали представители и Союзников.

– Все было тщетно...

Цепляясь за ускользавшую из Ваших рук власть, Вы успели уже стать на пагубный путь компромиссов и, уступая “самостийникам”, решили непреклонно бороться с Вашими ближайшими помощниками, “затевящими”, – как Вам казалось, – Государственный переворот”.

8-го февраля Вы отдали приказ, осуждающий выступление капитана Орлова, “руководимое лицами, затевящими подлую политическую игру”, и предложили генералу Шиллингу “арестовать виновных, не взирая на их высокий чин и положение”.

Одновременно приказом были уволены в отставку я, генерал Лукомский и Адмирал Ненюков.

Оба приказа появились в Крыму одновременно 16-го февраля, а за два дня до этого в местной печати появилась телеграмма моя капитану Орлову, в которой я убеждал его, “как старый офицер, отдавший Родине 20 лет жизни ради блага ея”, подчиниться требованиям Начальства.

“Затевявшего подлую политическую игру” не было надобности разгадывать: его имя громко называлось всем.

Теперь Вы предлагаете мне покинуть Россию.

Предложение это Вы передали через англичан. Переданное таким образом подобное предложение может быть истолковано, как сделанное по их инициативе, в связи с “Германской ориентацией”, сведения о которых так усердно распространялись Вашими агентами. В последнем смысле и истолковался Ваш приказ Вашим Штабом о назначении меня в Крым, против чего будто бы англичане протестовали.

Со временем увольнение меня в отставку я считая свободным себя от всяких обязательств в отношении Вас, и предложение Вашедля себя совершенно необязательным. Средств заставить меня выполнить его у Вас нет. Тем не менее я решаюсь оставить Россию, заглушив горе в сердце своем.

Столь доблестно начатая Вами и столь недостойно проигранная борьба подходит к концу. В нее вовлечены сотни и тысячи лучших сынов России, неповинных в Ваших ошибках. Спасение их и их семейств зависит от помощи Союзников, обещавших эту помощь Вам.

Кончайте же начатое Вами дело и, если мое пребывание на Родине может хоть сколько–

нибудьпомешать Вам защитить и спасти тех, кто Вам доверялся, я, ни минуты не колеблясь, оставлю РОССИЮ.

Барон Петр ВРАНГЕЛЬ

Список використаних джерел

1. Котляр Ю. В. Повстансько-партизанський рух українських селян у 1919 – на початку 1920 рр. (на матеріалах Півдня України): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю. В. Котляр; Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 1997. – 176 с.
2. Стегній П. А. Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / П. А. Стегній; Кременчуцький держ. політехнічний ін-т. – Кременчук, 2000. – 230 арк.
3. Федоровський Ю. Р. Повстанський рух в Донбасі та Махно: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю. Р. Федоровський; Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2000. – 180 с.
4. Ісаков П. М. Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / П. М. Ісаков; НАН України. Інститут історії України. – К., 2001. – 250 арк.
5. Лисенко А. А. Отаманські формування на Лівобережній Україні в другій половині 1918–1919 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Лисенко А. А.; Переяслав-Хмельницький держ. пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди – Переяслав-Хмельницький, 2001. – 233 с.
6. Нестеров О. В. Селянський повстанський рух на Правобережній Україні (1919 р.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Нестеров; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 188 арк.
7. Ішин А. В. Антибільшовицькі виступи у Криму і боротьба з ними (кінець 1920–1925 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / А. В. Ішин; Таврійський національний ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2002. – 193 с.
8. Боган С. М. Повстанський рух в Одеській губернії у 1920–1923 роках: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / С. М. Боган; Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2003. – 220 арк.
9. Мотенко Я. В. Селянський рух в Харківській губернії (1917–1921 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Я. В. Мотенко; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005.
10. Красносілецький Д. П. Антибільшовицький рух селян в правобережній частині УСРР у 1920–1924 роках: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Д. П. Красносілецький; Кам'янець-Подільський держ. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2007. – 244 с.
11. Ревегук В. Я. Протибільшовицькі селянські повстання на Полтавщині в 1920–1923 рр. // В. Я. Ревегук // Полтавська петлюріана: Матеріали Третіх петлюрівських читань у Полтаві 5 листопада 1994 року. – Полтава, 1996. – С. 156–171.
12. Захарченко П. Звенигородсько-гаращанське повстання на Київщині у 1918 році: погляд із сьогодення / П. Захарченко // Історія України. – 1998. – № 7, 8. – Лютий.
13. Щербатюк В. Звенигородське збройне повстання / В. Щербатюк // Восня історія. – 2002. – № 2. – С. 43–53.
14. Щербатюк В. М. Медвинське антибільшовицьке повстання 1920 року / В. М. Щербатюк // Вісник Академії праці та соціальних відносин. – 2009. – № 4. – С. 163–168.
15. Державний архів м. Севастополь. – Ф. Р-391. – Оп. 1. – Спр. 24. – 5 арк.
16. Рябуха Ю. В. Збройні Сили Півдня Росії на території України у 1919 р.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Ю. В. Рябуха; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2008. – 19 с.
17. Лист Симона Петлюри міністру єврейських справ про намір видати книгу щодо погромів з боку денікінців і врангелівців від 6 березня 1922 р. // Петлюра Симон. Статті, листи, документи. – К.: ІІП Сергієвичук М. І., 2006. – Т. IV. – С. 540–541.

References

1. Kotlyar Yu. V. Povstans'ko-partyzans'kyj rukh ukrajins'kykh selyan u 1919 – na pochatku 1920 rr. (na materialakh Pivdnyia Ukrainy): Dys...kand. ist. nauk: 07.00.01 / Yu. V. Kotlyar; Odes'kyj natsional'nyj universytet imeni I. I. Mechnykova. – Odessa, 1997. – 176 s.
2. Stegnij P. A. Selyans'ki povstannya v Pravoberezhnij chastyni USRR u 1921–1923 rr. (na materialakh petlyuriv's'koho rukhu): Dys...kand. ist. nauk: 07.00.01 / P. A. Stegnij; Kremenchut's'kyj derzh. politekhnichnij in-t. – Kremenchuk, 2000. – 230 ark.

3. Fedorovskij Yu. R. Povstans'kyj rukh v Donbasi ta Makhno: Dys...kand. ist. nauk: 07.00.01 / Yu. R. Fedorovskij; Donets'kyj derzh. un-t. – Donetsk, 2000. – 180 s.
4. Isakov P. M. Selyans'kyj povstans'kyj antykomunistychnyj rukh na Livoberezhnij Ukraini (berezen' 1919 – lystopad 1921rr.): Dys...kand. ist. nauk: 07.00.01 / P. M. Isakov; NAN Ukrainy. Instytut istoriji Ukrainy. – K., 2001. – 250ark.
5. Lysenko A. A. Otamans'ki formuvannya na Livoberezhnij Ukraini v drugij polovyni 1918–1919rr.: Dys...kand. ist. nauk: 07.00.01 / Lysenko A. A.; Pereyaslav–Khmel'nytskyj derzh. ped. in-t im. G. S. Skovorody – Pereyaslav–Khmel'nytskyj, 2001. – 233 s.
6. Nesterov O. V. Selyans'kyj povstans'kyj rukh na Pravoberezhnij Ukraini (1919r.): Dys...kand. ist. nauk: 07.00.01 / O. V. Nesterov; Kyjiv's'kyj natsional'nyj un-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2001. – 188ark.
7. Ishyn A. V. Antybilshovyts'ki vystupy u Krymu i borot'ba z nymy (kinets' 1920–1925rr.): Dys...kand. ist. nauk: 07.00.01 / A. V. Ishyn; Tavrijs'kyj natsional'nyj un-t im. V. I. Vernads'koho. – Simferopol', 2002. – 193s.
8. Bogan S. M. Povstans'kyj rukh v Odes'kij guberniji u 1920–1923 rokakh: Dys...kand. ist. nauk: 07.00.01 / S. M. Bogan; Odes'kyj natsional'nyj universytet imeni I. I. Mechnykova. – O., 2003. – 220ark.
9. Motenko Ya. V. Selyans'kyj rukh v Kharkivs'kij guberniji (1917–1921rr.): Dys...kand. ist. nauk: 07.00.01 / Ya. V. Motenko; Kharkivs'kyj natsional'nyj un-t im. Karazina. – Kh., 2005.
10. Krasnosilets'kyj D. P. Antybil'shovyts'kyj rukh selyan v pravoberezhnij chastyni USRR u 1924 rokakh: Dys...kand. ist. nauk: 07.00.01 / D. P. Krasnosilets'kyj; Kam'janets–Podil's'kyj derzh. un-t. – Kam'janets–Podil's'kyj, 2007. – 244s.
11. Revehuk V. Ya. Protvybil'shovyts'ki selyans'ki povstannya na Polstavshchyni v 1920–1923 rr. / V. Ya. Revehuk // Poltav's'ka petlyuriana: Materialy Tretikh petlyuriv's'kykh chytan' u Poltavi 5 lystopada 1994roku. – Poltava, 1996. – S. 156–171.
12. Zakharchenko P. Zvenygorods'ko-tarashchans'ke povstannya na Kyjivshchyni u 1918rotsi: poglyad iz syohodennya / P. Zakharchenko // Istorija Ukrainy. – 1998. – № 7, 8. – Lyutyj.
13. Shcherbatyuk V. Zvenygorods'ke zbrojne povstannya / V. Shcherbatyuk // Vojenna istorija. – 2002. – № 2. – S. 43–53.
14. Shcherbatyuk V. M. Medvyn's'ke antybilshovyts'ke povstannya 1920 roku / V. M. Shcherbatyuk // Visnyk Akademiji pratsi ta sotsial'nykh vidnosyn. – 2009. – № 4. – S. 163–168.
15. Derzhavnyj arkhiv m. Sevastopol'. – F. R-391. – Op. 1. – Spr. 24. – 5ark.
16. Ryabukha Yu. V. Zbrojni Syly Pivdnyia Rosiji na terytoriji Ukrainy u 1919 r.: Avtoref. dys...kand. ist. nauk: 07.00.02 / Yu. V. Ryabukha; Kharkivs'kyj natsional'nyj un-t im. Karazina. – Kh., 2008. – 19 s.
17. Lyst Symona Petlyury ministru yevrejs'kykh sprav pro namir vydaty knyhu shchodo pogromiv z boku denikintiv i vragelivtsiv vid 6 bereznia 1922 r. // Petlyura Symon. Statii, lysty, dokumenty. – K.: PP Sergijchuk M. I., 2006. – T. IV. – S. 540–541.

Shcherbatyuk V. M., Professor of History, the Chair of History of State and Law of the National Academy of Internal Affairs (Ukraine, Kyiv), vytoki@ukr.net

The letter from P. Vrangl to A. Denikin as an Important Source for the Research in the anti-Denikin Peasant Insurrectionary Movement and Other Problems of the Ukrainian Revolution of 1917–1921

For the purpose of drawing attention to the current importance of the researches in the peasant insurrectionary movement of 1917–1921 and demonstration of the reasons for the development of the anti-Denikin peasant insurrectionary struggle in Ukraine in 1919, a short review of P. Vrangl's letter to A. Denikin has been given. Along with this the attention has been given to the tension in relations between P. Vrangl and A. Denikin, and among the higher commandment of the Voluntary Army witnessing the contradictions in the White Guardist movement which increased the impossibility of co-operation between the Ukrainian military and political forces and the Denikin's army during the struggle against Bolsheviks.

Keywords: Peasant Insurrectionary Movement, Anti-Denikin Peasant Insurrectionary Movement, P. Vrangl, A. Denikin, contradictions, struggle, a letter, documents.

Щербатюк В. М., доктор исторических наук, профессор кафедры истории государства и права, Национальная академия внутренних дел (Украина, Киев), vytoki@ukr.net

Письмо П. Врангеля А. Деникину как важный источник исследования антиденикинского крестьянского повстанческого движения и других вопросов Украинской революции 1917–1921 годов

С целью сосредоточения внимания на актуальности исследования крестьянского повстанческого движения 1917–1921 гг. и освещения причин нарастания в Украине антиденикинского крестьянского повстанческого движения в 1919 г. в статье подан короткий обзор письма П. Врангеля А. Деникину. Одновременно привлечено внимание к напряженным отношениям между П. Врангелем и А. Деникиным и среди высшего командного состава Добровольческой армии, что свидетельствовало о противоречиях в белом движении, которые усугубляли невозможность сотрудничества с деникинской армией украинских военных и политических сил в борьбе против большевиков.

Ключевые слова: крестьянское повстанческое движение, антиденикинское крестьянское повстанческое движение, П. Врангель, А. Деникин, противоречия, борьба, письмо, документы.

* * *

УДК 930.1:37.011.3–051(477)“1920/1930”

Кір'янова О. Л.

кандидат исторических наук, старший преподаватель
кафедры издавничой справи та редагування,
Видавничо–поліграфічний інститут НТУУ “КПІ”
(Україна, Переяслав–Хмельницький),
380939074047@ukr.net

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ НАУКОВО– ПЕДАГОГІЧНОЇ І ВЧИТЕЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ (20–30–ті роки ХХ ст.)

Аналізуються історіографічні джерела з історії науково–педагогічної і вчительської інтелігенції 20–30–х рр. ХХ ст. Простежено процес накопичення нових знань про вузівську та вчительську інтелігенцію періоду українізації. Залучений до історіографічного аналізу комплекс дослідницьких методів дав змогу здійснити їх наукову класифікацію. У ході проведеного історіографічного аналізу нами встановлено, що джерельна база теми дослідження різноманітна за характером, походженням, формою та змістом. Відповідно до теоретико–методологічних засад та логіки наукового дослідження історіографічні джерела групуються на: 1) збірники документів і матеріалів; 2) індивідуальні та колективні монографічні дослідження; 3) журнальні статті; 4) газетні публікації; 5) дисертації та автореферати. До кола опрацьованих у роботі історіографічних джерел увійшли навчальні посібники, вступні статті та коментарі, рецензії, матеріали наукових конференцій і з'їздів. Окрему групу джерел становлять бібліографічні покажчики.

Ключові слова: джерельна база, історіографічні джерела, історія науково–педагогічної і вчительської інтелігенції 20–30–х рр. ХХ ст., наукова класифікація, теоретико–методологічні засади, українізація.

Історіографія науково–педагогічної і вчительської інтелігенції 20–30–х рр. ХХ ст. базується на своїй джерельній базі. Я. Калакура вказує, що історіографічне джерело передусім містить відомості про розвиток знань, діяльність центрів, де вивчалася проблема, провідних учених [14, с. 252]. Велику кількість інформації про діяльність вузівської та вчительської інтелігенції, передусім, було напрацьовано в 1920–1930–х рр., а також наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. [4; 8; 10; 11; 21]. Тому головною метою пропонованого дослідження є обґрунтування класифікації історіографічних джерел та інформаційних можливостей кожної групи. Відповідно до мети визначено такі завдання: дати визначення поняттю історіографічне джерело; показати його особливості; обґрунтувати класифікацію історіографічних джерел з теми дослідження. Об'єктом дослідження є роботи радянських, сучасних вітчизняних та закордонних дослідників, у яких висвітлені історичні, теоретико–методологічні засади, джерелознавчі аспекти

досліджуваної теми. Предметом даної статті є процес накопичення відомостей про розвиток знань, діяльність центрів, де вивчалася проблема, провідних учених у радянській, сучасній вітчизняній та українській зарубіжній історіографії щодо участі науково–педагогічної і вчительської інтелігенції в культурно–освітніх перетвореннях 1920–1930–х рр.

Хронологічні рамки дослідження мають двовимірність: історичний – охоплює період 1920–1930–х рр., пов'язаний з початком і завершенням українізації системи закладів середньої та вищої освіти, її участі в ній науково–педагогічної і вчительської інтелігенції; історіографічний – стосується історичної, теоретико–методологічної та джерелознавчої літератури у цій галузі, опублікованої впродовж 20–х рр. ХХ – початку ХХІ ст.

Отже, перейдемо до розгляду поняття історіографічне джерело і яку функцію воно виконує. Так, на думку Я. Калакури історіографічні джерела відбивають факт з історії збагачення відомостей щодо визначеної проблеми, містять цінну інформацію для вивчення суспільних умов її розвитку, дають змогу простежити процес нагромадження нових знань, ступінь і повноту дослідження певної проблеми, окреслити місце і роль в суспільному житті, насамперед, у формуванні національної свідомості [14, с. 253]. Особливістю історіографічних джерел 1920–х рр., було те, що вони стали відбитком тих змін, які відбулися в українському суспільстві після приходу до влади більшовиків. Найважливішими подіями цієї доби став компроміс між владою і українською елітою, зокрема у запровадженні “українізації”, яка сприяла національно–культурному відродженню. Тому в історіографічних джерелах 1920–х рр., присвячених науково–педагогічній інтелігенції і вчителю мають місце альтернативні оціночні підходи. Погляди однієї групи авторів полягали в прагматичному використанні професійних знань та досвіду “старої” інтелігенції на благо побудови нового радянського суспільства до того часу, доки буде підготовлена “нова інтелігенція”, віддана комуністичній партії; інша точка зору ґрунтувалася на партнерських і націонал–комуністичних принципах у ставленні до інтелектуального потенціалу нації. Коли наприкінці 1920–х владні структури почали згортати українізацію, це, звичайно, відбилося на історіографічних джерелах 1930–х рр., які несли на собі відбиток українофобії, а “стару інтелігенцію” розглядали як “прошарок”, який не відіграє самостійної ролі в житті суспільства. Проте, національні традиції історіографії збереглися завдяки дослідницькій роботі вчених–емігрантів, які руйнували стереотипи радянської історіографії, таким чином демонструючи хибність класових концепцій.

Важливим дослідницьким методом, який сприяє пошуку, виявленню, вивченню і залученню історіографічних пам'яток, як будь–яких інших джерел, є їх наукова класифікація [14, с. 254]. Отже, користуючись методом класифікації нами встановлено, що джерельна база теми дослідження різноманітна за характером, походженням, формою та змістом. Відповідно до теоретико–методологічних засад та логіки наукового дослідження історіографічні джерела групуються на: 1) збірники документів і матеріалів; 2) індивідуальні та колективні монографічні